

MIROŚLAWA KAWECKA

BAROK UKRAIŃSKI W BADANIACH PROFESORA RYSZARDA ŁUŻNEGO

Obecnie na Ukrainie studia nad barokiem stały się bardzo ważną częścią dociekań historycznoliterackich. To dość znamienity fakt, jeśli zważyć, że literaturoznawstwo ukraińskie do końca lat 80. XX wieku, przez wzgląd na ograniczenia ideologiczne, światopoglądowe i polityczne, nie mogło pełnoprawnie włączyć tej epoki w zakres swoich badań i dopiero odzyskanie przez Ukrainę niepodległości oraz zmiana systemu politycznego pozwoliły na przywrócenie jej właściwej rangi. Nie oznacza to jednak, że barok jako przedmiot zainteresowań badawczych był całkowicie nieobecny na Ukrainie radzieckiej, jego obecność była jednak dość ograniczona i podporządkowana określonym wizjom i naciskom ideologicznym. Wśród zagadnień, które nie mogły być wówczas obiektywnie naświetlane, pozostawały kwestie natury religijnej, tak fundamentalne dla baroku. Zasadniczo pomijane były także utwory czy problemy, które mogłyby wskazywać na powiązania kultury ukraińskiej z innym, niż rosyjski, kontekstem kulturowym. Dotyczyło to szczególnie związków kultury ukraińskiej z Europą Zachodnią, oddziaływania kultury zachodnioeuropejskiej, w tym szczególnie polskiej, na Ukrainę, a przede wszystkim obecności języka polskiego jako języka komunikacji i literatury na tym obszarze w XVII i XVIII wieku. Konsekwencją takiego podejścia było pomijanie czy wręcz wykluczenie ze spuścizny baroku ukraińskiego całego kompleksu literatury polskojęzycznej, stworzonej przez pisarzy ukraińskich i skierowanej do czytelnika ukraińskiego.

W badaniach prof. Łuźnego nad barokiem ukraińskim, należy to podkreślić, wszystkie wspomniane powyżej kwestie znalazły swoje miejsce, stając się przedmiotem pogłębionych analiz. Szczególnie istotne było powiązanie ukraińskiego dyskursu barokowego z Europą Zachodnią, w tym przede wszystkim z Polską i uwzględnienie, niemalże nieobecnych wcześniej w badaniach ukraińskich, tekstów polskojęzycznych, napisanych przez autorów ukraińskich. Obiektem dociekań naukowych Profesora stały się więc kwestie związane z rolą języka polskiego w procesie nauczania oraz w oryginalnej twórczości autorów barokowych na Ukrainie, związki ukraińskich środowisk twórczych z polską tradycją kulturalną (w tym lektury twórców ukraińskich), religijny aspekt dzieł twórców baroku ukraińskiego, analiza i prezentacja pomijanej polskojęzycznej twórczości autorów ukraińskich.

W 1974 roku badacz emigracyjny Bohdan Kravciv zauważył, że fakt wielojęzyczności ukraińskiej literatury barokowej traktowany jest na Ukrainie rażąco wręcz wstydliwie. Zalicza się do niej teksty napisane w języku staro-cerkiewno-słowiańskim lub staroukraińskim, zaś teksty polsko- czy łacińskojęzyczne, choć niekiedy przypominane, to jednak pozostają poza oficjalnie uznanym dorobkiem tej epoki¹. Zmiana podejścia w tym względzie nastąpiła dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku (choć pierwsze sygnały pojawiły się na początku lat 70.), wówczas to niektórzy uczeni w krąg ukraińskiej literatury barokowej włączać zaczęli także dzieła napisane w języku polskim i łacińskim przez twórców takich, jak np. Łazarz Baranowicz czy Tymoteusz Szczurowski². Takie podejście, jak zauważa prof. Ola Hnatiuk, zmieniło zasadniczo dotychczasową koncepcję dziejów literatury ukraińskiej, bowiem uwzględniało całość tekstów stworzonych przez twórców baroku ukraińskiego, a przez to dziedzictwo kulturalne Rzeczypospolitej Obojga Narodów stawało się częściowo również dziedzictwem ukraińskim³. Podkreślić należy jednak, że nastąpiło to dopiero w latach 80. XX wieku. Tymczasem badania prof. Ryszarda Łuźnego nad barokiem ukraińskim już w połowie lat 60., czyli na długo przed przedstawionym powyżej stanowiskiem badaczy ukraińskich, tak właśnie formułowały koncepcję baroku

¹ *Ренесанс і гуманізм на Україні*, „Сучасність”, вересень 1974, ч. 9, s. 43

² Postulat ten dotyczył także tekstów w języku rosyjskim, lub zbliżonym do rosyjskiego. Zob. A. H n a t i u k, *Polsko-ukraińskie pogranicze w literaturze renesansu i baroku*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. 2. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica”, red. S. Kozak, Warszawa 1994, s. 137-138.

³ H n a t i u k, dz. cyt., s. 138.

ukraińskiego, z uwzględnieniem jego wielojęzyczności i otwartości na inne, niż własny (ruski, prawosławny) tekst kulturowy.

Warto zaznaczyć, że stanowisko uczonego w tym zakresie różniło się także od pozycji wielu badaczy polskich i zachodnich, którzy problemu przynależności powstałych XVII i XVIII wieku na Ukrainie dzieł polskojęzycznych w zasadzie nie podejmowali, zaliczając takie utwory z racji języka automatycznie do literatury polskiej (m.in. Andrzej Vincenz⁴). Ryszard Łużny był jednym z pierwszych uczonych w słowianoznawstwie polskim, ale także światowym, ujmujących ten problem w kategoriach polsko-ukraińskich powiązań kulturowych i oddziaływania kultury polskiej (w sensie języka, idei, poetyki) na literaturę Ukrainy. Poglądy takie zaprezentował już w swojej pierwszej pracy ukraïnozawczej, z roku 1965, poświęconej Teofanowi Prokopowiczowi⁵.

W fundamentalnej pracy *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII wieku*⁶, Łużny stwierdzał, iż ziemie Rusi Jagiellońskiej przez długi okres pozostawały pod wpływem kultury polskiej, a proces ten, choć szczególnie nasilony w okresie bezpośrednich związków tego obszaru z Rzeczpospolitą, nie został przerwany także w wieku XVIII, po oderwaniu Ukrainy lewobrzeżnej.

Wśród różnorodnych form tego oddziaływania, które zresztą spotykało się i uzupełniało z rozwijającym się ze zmiennym natężeniem także procesem odwrotnym (silnym np. zwłaszcza w okresie romantyzmu), szczególnie ważne znaczenie miał język polski, do wieku XVII język urzędu i administracji, w pewnych okresach zastępujący język literacki Ukraińców, w innych zaś stanowiący jakby drugą mowę ojczystą warstw wykształconych na tym terytorium⁷.

Uczony podkreślał, że to właśnie powszechna znajomość języka polskiego na Ukrainie umożliwiała bezpośredni kontakt z dziedzictwem kulturowym Polski i stanowiła jeden z ważniejszych czynników okcydentalizacji Ukrainy. Pomimo toczących się, zwłaszcza w XVII wieku, ostrych sporów polsko-ukraińskich, polszczyzna nie stała się problemem politycznym czy wyznaniowym, a nawet –

⁴ S. Vincenz, *Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej*, wybór tekstów, wstęp i komentarze A. Vincenz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich 1989, s. III-CXIV.

⁵ *Teofan Prokopowicz a literatura polska. Z dziejów związków literackich polsko-ruskich na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Slavia Orientalis” 1965, nr 5, s. 331-345.

⁶ Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego 1966, s. 9.

⁷ Tamże.

pomimo tych sporów – zachowała swoją pozycję. Oczywiście, sam fakt aktywnego użytkowania polszczyzny w baroku ukraińskim był obecny w świadomości badaczy ukraińskich (wystarczy wspomnieć o pracach Dmytra Czyżewskiego)⁸, jednak to właśnie Ryszard Łużny jako jeden z pierwszych tak wyraźnie zwerbalizował i naświetlił tę kwestię.

Ogromne zasługi położył uczony w przywracaniu świadomości czytelniczej tekstów baroku ukraińskiego napisanych w języku polskim, w tym zwłaszcza Teofana Prokopowicza, Symeona Połockiego, Łazarza Baranowicza. Łużny stwierdzał, że uczeni, w szczególności wykładowcy Akademii Kijowsko-Mohylańskiej

korzystali z szerokich możliwości bezpośredniego kontaktu z językiem i literaturą polską, że zarówno w początkowych okresach istnienia uczelni, jak i jeszcze w XVIII wieku znajdowali się jakby pod stałym ciśnieniem polszczyzny i ulegali mu w różnorodny sposób, [...] [a] dzieje uczelni kijowskiej stanowią jeden z najciekawszych, zarazem jeden z najbardziej oczywistych przejawów swoistego i wielostronnego procesu kształtowania się na wschodzie Europy międzysłowiańskich powiązań kulturowych oraz dominującej w nim roli żywiołu polskiego pod koniec staropolszczyzny⁹.

Uczony bynajmniej nie kwalifikował tekstów polskojęzycznych pisarzy ukraińskich jako jednoznacznie przynależnych do literatury polskiej, lecz traktując je jako część literatury ukraińskiej, sugerował jedynie, aby w określonym stopniu włączyć je także w domenę zainteresowań historii literatury staropolskiej¹⁰, co uzasadniał m.in. tym, iż „tradycyjnie zarówno historycy literatury ukraińskiej, jak i rosyjskiej (a tych pierwszych zjawiska te interesować winny przede wszystkim) fakty literackie z tego zakresu niemal z zasady już pomijają. Nie zawsze uwzględniają je nawet zestawienia typu bibliograficznego [...]”¹¹. Badacz podkreślał, że np. wydana w Moskwie w 1962 r. bibliografia literatury rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej do XVIII wieku, przy nazwisku Łazarza Baranowicza wymienia wyłącznie jego teksty napisane po rusku, co według Profesora „całkowicie wypacza obraz działalności literackiej tego niezwykle płodnego pisarza”.

W rozprawie poświęconej Akademii Kijowsko-Mohylańskiej Profesor nie tylko omawia polskojęzyczną twórczość wybranych pisarzy, ale także włącza do swej pracy, w formie dodatku najbardziej udane literacko egzemplifikacje tej

⁸ Zob. Д. Чижевський, *Історія української літератури. Від початків до доби реалізму*, Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США 1956, s. 312-313.

⁹ *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej*, s. 108.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

twórczości (Połockiego, Baranowicza, czy Prokopowicza), stwierdzając przy tym, że rola, jaką odegrało piśmiennictwo polskie także w twórczości ruskiej tych autorów, to problem nie tylko do końca niezbadany, ale nawet nienależycie stawiany¹², że w badaniach nad barokiem ukraińskim nie można pominąć faktu, iż

dobra znajomość języka polskiego, stałe a bezpośrednie korzystanie z dorobku piśmienniczego w tym języku tworzonego zarówno w okresie edukacji szkolnej, jak i dalszej działalności, szerokie wreszcie używanie polszczyzny w twórczości własnej – oto przesłanki, które przesądzały o tym, że również niektóre ich utwory oryginalne, pisane już w języku rodzimym, powstawały w wyniku mniej lub bardziej wyraźnego oddziaływania literatury polskiej¹³.

Dlatego też za bardzo istotny czynnik, wpływający na kształt baroku ukraińskiego, a także twórczość poszczególnych pisarzy, uznawał jakość i rodzaj lektury, która kształtowała światopogląd barokowych twórców ukraińskich, bowiem uważał, że kwestia ta miała kardynalne znaczenie dla formacji twórczej tych autorów. W rozprawie *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska*, stwierdzał: „Bardzo ciekawe wyniki dać może przesłedzenie kręgu lektury twórców kijowskich i zasobów ich, niekiedy bogatych, bibliotek, stanowiących swoiste laboratoria ich działalności pisarskiej”¹⁴. W pracy poświęconej Prokopowiczowi¹⁵ dowodził, że autor *Włodzimierza* napisał swoje dzieło, pozostając pod wpływem ruskiego teatru szkolnego, a jednocześnie klasycyzmu europejskiego, bowiem znał i cenił historiografów polskich i twórczość poetycką Jana i Piotra Kochanowskich, co odegrało ogromną rolę w powstaniu tragikomedii.

Temat lektury pisarzy baroku podejmował badacz jeszcze w innych pracach¹⁶, poruszając także problematykę podręczników szkolnych, które bez wątpienia odegrały ogromną rolę w kształceniu, a więc także formacji światopoglądowej, studentów szkoły kijowskiej. Co istotne, przegląd tychże podręczników jednoznacznie wskazywał na zachodnioeuropejskie wzorce oświatowe, realizowane w kolegium kijowskim. W okresie, gdy powstawały prace naukowe Ryszarda Łużnego, wnioski takie nie były oczywiste.

¹² Tamże, s. 142.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 7

¹⁵ T e n ż e, *Teofan Prokopowicz*

¹⁶ Zob. np.: R. Ł u ż n y, *Pisarze baroku wschodniosłowiańskiego oraz ich biblijne lektury*, „Roczniki Humanistyczne” 44(1996), z. 7, s. 51-69.

Szczególną rolę odegrały badania Profesora w naświetleniu religijnego charakteru literatury baroku wschodniosłowiańskiego. W jednym ze swych artykułów Uczony zauważył, że oczywistością jest, iż jedną z najistotniejszych właściwości baroku słowiańskiego jest obecność w nim nurtu religijnego, „dostatecznie wielowątkowego i spełniającego wielce zróżnicowane funkcje w różnych dziedzinach życia intelektualnego oraz sztuk pięknych”¹⁷. Podkreślał także, że zdecydowaną większość twórców tego okresu stanowili ludzie związani instytucjonalnie z Cerkwią lub też duchowo z chrześcijaństwem, co jednoznacznie kształtowało charakter całego procesu literackiego, wpływając na tematykę dzieł (treści metafizyczne, związki z teologią, dogmatyką, etyką, liturgiką itp.) czy na dobór gatunków literackich (hymnografia, homiletyka, hagiografia, itp.).

Kwestie podejmowane przez uczonego, jak już wspomniano, nie mogły być właściwie badane w warunkach literaturoznawstwa radzieckiego, dlatego można stwierdzić, że działalność Profesora na tym polu w owym czasie miała charakter prekursorski, podobnie jak jego prace związane z kategorią *sacrum* w odniesieniu do postaci Hryhorija Skoworody¹⁸. Profesor Walentyna Sobol uważa Ryszarda Łuźnego za jednego z najbardziej głębokich badaczy twórczości tego filozofa¹⁹. W znanym artykule poświęconym Skoworodzie, opublikowanym w „Znaku” w 1985 roku, Ryszard Łuźny akcentował niezwykle silny związek kultury Ukrainy z chrześcijaństwem, wskazując, że zrosło się ono z nią we wszystkich dziedzinach i płaszczyznach, szczególnie zaś w sztuce, literaturze oraz myśli filozoficzno-społecznej²⁰. Jako swoisty wzorzec mentalny wskazywał uczonego postać Hryhorija Skoworody, o którym wypowiadał się, że właściwie wszystko co napisał, można określić jako wypowiedzi *sensu largo* religijne lub inspirowane Biblią²¹.

Dociekania prof. Ryszarda Łuźnego nad barokiem ukraińskim miały charakter wielowątkowy, ale jednocześnie syntezujący. Pewnym zagadnieniom, jak np. unia brzeska, czy Akademia Kijowsko-Mohylańska, poświęcił wiele uwagi, innym, jak twórczość poszczególnych autorów (Welyczkowskiego czy Sakowicza), znacznie mniej, ale jego dokonania w dziedzinie badań nad barokiem ukraińskim

¹⁷ Tamże, s. 51.

¹⁸ Zob. t e n ż e, Grzegorz Skoworoda, czyli *sacrum* w literaturze Ukraińców, „Znak” 37(1985), nr 367 (6), s. 66-80

¹⁹ В. С о б о л ь, Григорій Сковорода і Лесь Курбас: у пошуках внутрішньої людини, <http://pl.scribd.com>

²⁰ Grzegorz Skoworoda....., s. 67.

²¹ Tamże, s. 72.

składają się w pewien całościowy obraz, kwestie omówione powyższej zajmują szczególnie eksponowane miejsce. Właściwie dokonania naukowe Profesora w tym zakresie nadal oczekują na pełną i syntezyjącą ocenę, bowiem tutaj jedynie zasygnalizowaliśmy pewne wątki. Choć powstało wiele artykułów, w których omawiano ukrajinistyczne badania Ryszarda Łużnego, właśnie studia Profesora nad barokiem ukraińskim warto rozpatrywać w odniesieniu do całości badań barokoznawczych na Ukrainie i na świecie. Prace Łużnego, choć w wielu kwestiach miały charakter prekursorki, za jego życia nie mogły odegrać tej roli, na którą zasłużyły, co spowodowane było przede wszystkim barierami ideologicznymi, obecnymi w okresie, w którym powstawały. Warto w tym miejscu przypomnieć, że np. o Akademii Kijowsko-Mohylańskiej tak gruntownie i szeroko przed Ryszardem Łużnym pisał Jabłonowski pod koniec XIX wieku, czy Wysznewski na początku wieku XX. Wybitna praca Czyżewskiego, choć podejmowała w latach 50. XX wieku kwestie Kolegium, to jednak w dość wąskim zakresie, na tyle, na ile pozwalał wykład historii literatury. Można więc z całą stanowczością stwierdzić, że te badania Profesora miały w okresie, w którym powstały, absolutnie nowatorski charakter.

Ryszard Łużny nie doczekał za życia właściwej oceny swego ukrajinistycznego dorobku w literaturoznawstwie ukraińskim, jednak – jak się wydaje – nadszedł czas, aby Ukraińcy docenili jego badania. Sprzyja temu z jednej strony niezwykła popularność studiów nad barokiem, z drugiej ich gruntowność, a także pełne zrozumienie dla roli kultury polskiej w rozwoju baroku ukraińskiego. Język polski, w którym napisana została większość prac Profesora, nie stanowi już dzisiaj tej przeszkody, jaką był wcześniej. Przeglądając różne prace barokoznawcze, powstające na Ukrainie, można zauważyć, że Ryszard Łużny, jako znawca epoki, jest dziś coraz częściej doceniany na równi z innymi badaczami, czy to emigracyjnymi, czy też rodzimymi²². Słuszny więc wydaje się postulat, aby całość ukrajinistycznego dorobku Profesora zebrana została w jednym tomie i przetłumaczona na język ukraiński, by uczynić ją szerzej dostępną ukraińskiemu środowisku badawczemu.

²² Zob. np: С. Сухарева, *Художньо-естетичний рівень польськомовної парадигми полемічного дискурсу XVII століття*, НВВНУ ім. Лесі Українки, nr 12(237), Луцк 2012, s. 142-145; Д. Броджі Беркофф, *Чи існує канон українського літературного бароко*, „Український гуманітарний огляд”, випуск 16-17 (2012).

УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОФ. РИШАРДА ЛУЖНОГО

Резюме

У статті висвітлено проблему українознавчих зацікавлень і досліджень проф. Ришарда Лужного. Цей польський вчений-славіст зробив великий внесок в розвиток українських барокознавчих студій, зокрема в галузі досліджень польськомовної поезії українського бароко, зв'язків українського бароко з західноєвропейською, в тому числі і польською, культурою. Наукова діяльність проф. Лужного залишалася непоміченою в радянській Україні, оскільки Ришард Лужний багато уваги в своїх роботах приділяв релігійним аспектам барокової літератури. Зараз дослідження краківського професора стають все ширше доступними дослідникам бароко в Україні.

THE UKRAINIAN BAROQUE
IN PROFESSOR RYSZARD ŁUŻNY'S RESEARCH

Summary

This article deals with Professor Ryszard Łużny's interests and research in Ukrainian studies. This Polish Slavist contributed hugely to the development of the Ukrainian studies on Baroque, particularly on the Polish-language Baroque poetry composed in Ukraine; also on the links between the Ukrainian Baroque with Western culture, including the Polish one. Professor Łużny's research was not recognized in the Soviet Ukraine, since the researcher kept a keen interest in the religious aspects of the Baroque literature. At present, Łużny's research is winning wide recognition among Ukrainian researchers.

Translated by Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: Ryszard Łużny, literaturoznawstwo ukraińskie, barok, literatura polskojęzyczna, kultura polska, badania nad barokiem.

Ключові слова: Ришард Лужний, українське літературознавство, бароко, польськомовна література, польська культура, барокознавчі дослідження.

Key words: Ryszard Łużny, Ukrainian literary studies, Baroque, literature in Polish language, Polish culture, Baroque studies.